

Góralski, Wojciech

Kapituła katedralna w Płocku w świetle wizytacji z 1693 r.

Notatki Płockie 31/1-126, 43-45

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kapituła katedralna w Płocku w świetle wizytacji z 1693 r.

Kapituła katedralna w Płocku, sięgająca swymi początkami końca XI w., stanowiła — nie tylko do soboru trydenckiego (1545—1563), choć dotąd w stopniu niepowtarzalnym — doniosły organ w administracji diecezji.¹ Niemała rola przypadła temu znaczącemu kolegium, pozostającemu przez długie stulecia senatem biskupim, także w kształtowaniu życia religijno-moralnego oraz kultury umysłowej mieszkańców Płocka i rozciągającej się na Mazowszu płockim diecezji. Pozostając w bliskiej współpracy z biskupami płockimi, kolegium kanoników płockich z natury rzeczy rozwijało swoją wieloraką działalność pod zwierzchnictwem tych ostatnich. Zwierzchnictwo to przybrało na rozmiarach po soborze trydenckim, kiedy to wyraźnie wzrosła władza biskupów w stosunku do cieszących się dotąd sporą autonomią kapituł. Dość wymownym przejawem zależności korporacji kanonickiej od rządców diecezji była polecona przez wspomniany sobór wizytacja kapituły katedralnej. Biskupi dokonywali jej z reguły osobiście, wnikając — w zależności od osobistego zaangażowania — więcej lub mniej w poszczególne dziedziny życia i funkcjonowania swego senatu.

Do potrydenckich rządów diecezji płockiej, którzy w stopniu wybitnym dbali o poziom życia religijno-moralnego i umysłowego członków kapituły katedralnej należał Andrzej Chryzostom Załuski, piastujący urząd biskupa płockiego w latach 1692—1698, uprzednio biskup kijowski.² Przejmując spuściznę przekazaną mu w tak trudnym okresie dziejów państwa polsko-litewskiego przez swego poprzednika, Stanisława Kazimierza Dębskiego, miał otworzyć — jak się okazało — nowy etap w historii diecezji płockiej, a tym samym Mazowsza powracającego stopniowo, po najeździe szwedzkim, do dawnej świetności.

Wśród rozlicznych przejawów działalności kościelnej Załuskiego — działalność senatora i polityka stanowiła odrębny obszar aktywności biskupa płockiego — należy zauważyć troskę o kapitułę płocką. Wyrażała się ona w częstych kontaktach rządzący diecezją ze swoim senatem, a także w przeprowadzonej starannie w 1693 r. wizytacji tego kolegium oraz wydaniu, stosownie do postanowień trydenckich, tzw. dekretu reformacyjnego. Wizytacja kapituły katedralnej, poza momentem zadośćuczynienia przepisom prawa kanonicznego, pozwoliła Załuskiemu na bliższe zorientowanie się w problematyce związanej z funkcjonowaniem tak ważnego w strukturze organizacyjnej diecezji organu.

Urzędowe spotkanie wizytacyjne biskupa z kapitułą miało miejsce już wkrótce po uroczystym ingresie Załuskiego do katedry, dnia 4 maja 1693 r.³ W wyniku wizytacji świątyni katedralnej oraz kolegium kapitulnego, łącznie z rezydencjami jej poszczególnych członków, biskup przedłożył najpierw — 6 IX 1693 r. — tzw. punkty dla korporacji kanonickiej⁴ nawiązujące częściowo do analogicznych punktów z dnia 1 maja tego samego roku,⁵ a więc z okresu przedwizytacyjnego. Dla otrzymania pełniejszego obrazu stosunku biskupa do kapituły wypada przytoczyć najpierw te ostatnie obejmujące 5 dyspozycji.

W punkcie pierwszym biskup przypomina prałatom i kanonikom o wyborze delegatów do Trybunału Koronnego, polecając ze swej strony Jana Gomolińskiego i Samuela Spinka. Punkt drugi, odnoszący się do dóbr mensy biskupiej, polecał wybrać gremium rewizora tychże dóbr, przy czym sam ordynariusz sugerował tu osobę kanonika Aleksandra Potkańskiego. W kolejnych dyspozycjach Załuski polecił desygnować kilku członków kolegium kanonickiego, którzy służyliby ordynariuszowi pomocą w rozstrzygnięciu sporów powstałych w łonie tegoż kolegium oraz nawiązał ponownie do sprawy własnych dóbr stołowych.

W pięciu punktach z 6 IX⁶ przedłożonych kapitule przed jej jesienną sesją generalną (8 IX), ordynariuszowi nawiązał na wstępie do sprawy lustracji dóbr stołowych biskupstwa, którego to zadania nie wykonali wyznaczeni poprzednio delegaci. Tym razem wskazał Załuski na Franciszka Spinka, drugiego zaś rewizora polecił wybrać korporacji kanonickiej. Następnie rządca diecezji prosił o wydelegowanie komisarzy dla wsparcia biskupa w rozstrzygnięciu dawnego sporu zaczętego przez jego poprzedników z zakonnicami Nawiedzenia NMP, posiadającymi swoje dobra w Broku. Ważna informacja, którą przekazywał Załuski dotyczyła jego zamiaru dokonania reorganizacji kapituły. Z uwagi na zaistniałe po wojnie szwedzkiej uszczerpienie uposażenia kapitulnego, z którym zapoznał się podczas wizytacji, zamierzał on zredukować do 25 ilość prebend kapitulnych.⁷

Biorąc pod uwagę szczupłość uposażeń rządców kościołów, szczególnie w archidiaconacie dobrzyńskim, dotkniętym w tak dużej skali skutkami wojny, jak również brak obsady z tych racji wielu parafii kapłanami, biskup zapowiedział łączenie szeregu beneficjów, co miało nastąpić po wysłuchaniu zdania zainte-

resowanych patronów oraz innych osób. Zapowiedziana reorganizacja dotyczyła unii następujących beneficjów: Siecień—Rokicie, Czarno—Wierzbice, Grochowalsk—Wielkie, Grodzień—Kikół, Wola—Czernikowo, Rogowo—Chrostkowo, Chojno—Żałe, Gulbiny—Trąbin, Dulsk—Ruś, Sudragi—Ligowo, Łukomie—Rościszewo, Radomin—Płonno, Grażawy—Jastrzębie, Księża—Świedziebnia, Szczuka—Gorczenica—Cieleta (z archidiaconatu plockiego), Wronska—Wrona, Kisielewo—Rościszewo, Podkrajewo—Mława, Kuklin—Wieczfnia, Niechłonin—Sarnowo, Poniatowo—Chamsk.⁸

Istotny wszakże rezultat wizytacji katedry i jej kapituły stanowiły dekrety reformacyjne, wydane przez Andrzeja Chryzostoma Załuskiego, również z datą 6 IX 1693 r.⁹ W dziewiętnastu obszernych na ogół punktach biskup zamknął cały szereg dyspozycji i sugestii, które należało zrealizować.

W pierwszym rządzie dekrety zwracały uwagę na potrzebę dokładniejszego przestrzegania ceremonii podczas służby Bożej, sprawowanej szczególnie przy udziale biskupa. Kapituła została więc zobowiązana do przechowywania w zakrystii katedralnej ceremoniału biskupiego oraz do wyznaczenia mistrza ceremonii. W trosce o rozwój kultu Bożego rzadca diecezji polecił prałatom i kanonikom punktualne przybywanie do chóru, właściwe w nim zachowanie oraz posługiwanie się tam przepisany m strojem.¹⁰ Wyjaśnił przy tym, iż tzw. dystrybucje codzienne (refekcje) przysługują jedynie tym członkom kapituły, którzy de facto uczestniczą w chórowym odmawianiu brewiarza i mszy św. konwentualnej, nie wystarczy natomiast sama obecność w mieście. We mszy św. zwanej sumą należy uczestniczyć — w stalli — aż do jej zakończenia, nie rozpoczynając wcześniej mszy św. czytanych.

Tygodniowe sesje kapitulne, nadmieniał następnie ordynariusz, winny się odbywać w każdy piątek, w przypadku zaś wypadającego w tym dniu święta — w czwartek. Rozpoczęcie posiedzenia ma poprzedzać uderzenie w dzwon o godzinie ósmej. Podczas sesji ma być czytany jeden ze statutów kapitulnych oraz jeden z punktów dekretów reformacyjnych, natomiast przed zakończeniem posiedzenia winno się danotować uczestniczących w służbie Bożej w danym tygodniu. Należy im wypłacać dystrybucje codzienne przynajmniej w każdą sobotę tygodnia, gdyby nie można było tego realizować codziennie.

Chcac skłonić kanoników do rezydencji, która ciągle pozostawiała wiele do życzenia,¹¹ Załuski zarządził, aby ci członkowie kolegium kapitulnego, którzy nie rezydują przy katedrze przynajmniej przez okres półroczny, przekazywali na rzecz fabryki kościoła katedralnego dziesiątą część dochodów zarówno prestymonialnych, jak i prebendalnych.¹²

W przedmiocie majątku kapitulnego biskup polecił rewizorom dóbr kapituły — zarówno prebendalnych, jak i prestymonialnych — dokładne ich opisanie.¹³ Każdy zaś z członków

kapituły miał złożyć na ręce biskupa wykaz własnych dochodów i zobowiązań. Kanonicy oddający w dzierżawę dobra kapitulne winni troszczyć się o poprawę ich substancji, uiszczając sprawiedliwie należności. W przeciwnym przypadku dobra te powinno się wydzierżawić tym, którzy zgodzą się płacić więcej za dzierżawę. Bez zgody biskupa zabrania się dokonywania lokaty sum należących do majątku korporacji kanonickiej, ani też przeznaczać ich na jakikolwiek cel. We wsiach wspólnych kapituły oraz stanowiących dobra prebendalne przyszli ich użytkownicy mają zatroszczyć się o naprawę świątyń i zaopatrzenie ich w niezbędny sprzęt, jak również o zapewnienie rektorom tych kościołów odpowiedniego utrzymania.¹⁴

Dalsze polecenie dekretu dotyczyło przygotowania w ciągu roku odrębnej zakrystii dla wikariuszy katedralnych oraz naprawienia sklepienia na kapitułarzu.

Dużo uwagi poświęcił ordynariusz sprawie domów kanonickich, sugerując przede wszystkim przeprowadzenie przez ich użytkowników niezbędnych napraw, które za takie uznał podczas niedawnej wizytacji tychże rezydencji. Niejedną z nich, nadmieniał Załuski, należałoby przebudować, wiele innych wymaga zwłaszcza naprawy i konserwacji dachów. W tej ostatniej sprawie kapituła powinna znaleźć jakiś wspólny środek zaradczy, który by pozwolił z jednej strony uniknąć zaniedbań przez nierozumujących, z drugiej zaś wkładania dużych sum pieniężnych przez tych, którzy ze swoich rezydencji korzystają. Ze swej strony biskup zaproponował, aby przy opcjach kurii kanonickich składano kaucję pieniężną gwarantującą wykonanie naprawy dachów. Poza tym sugerował zobowiązanie się przez każdego członka kapituły do sporządzenia inwentarza własnej rezydencji, przekazywanego następnie na ręce prokuratora dóbr kapitulnych. Coroczna zaś lustracja przez specjalnie wyznaczonych rewizorów rezydencji kanonickich umożliwiłaby niezbędną weryfikację, w wyniku której wobec zaniedbujących napraw stosowano by kary, natomiast złożone przez nich kaucje przeznaczano by na rzecz napraw przez optujących, którzy wywiązali się z tego rodzaju pracy w zajmowanych dotąd domach.

Specjalny punkt dekretu odnosił się do naprawy rezydencji scholastyka oraz murowanego budynku szkoły katedralnej, niegdyś zadbanego przez scholastyków. Ostatnia wizytacja pozwoliła stwierdzić, zaznaczył biskup, ogromne zaniedbania.¹⁵ Należy je, w imieniu scholastyka, biskupa — nominata łuckiego,¹⁶ usunąć i budynek uczynić zdatnym do właściwego przeznaczenia. Prosił on o to biskupa plockiego, który podejmuje się tego zadania dysponując dochodami prebendariusza.

W delikatnej dla członków gremium kapitulnego sprawie rezydencji, dekret reformacyjny — nawiązując do niej ponownie — odwoływał się do statutów kapituły w tym względzie, przewidujących pozostawanie przy kościele katedralnym przynajmniej pewnej liczby prała-

tów i kanoników.¹⁷ Ponieważ jednak, nadmienia biskup, przy kościele katedralnym pozostaje niejednokrotnie zaledwie trzech kanoników, upomina się wszystkich członków korporacji, aby przy świątyni tej rezydowało — uczestnicząc w służbie Bożej oraz w sesjach tygodniowych — przynajmniej czterech z gremium, zobowiązanych w danym okresie do tej powinności. Troska rządcy diecezji o rozwój kultu Bożego w kościele katedralnym skłoniła go następnie do zwrócenia uwagi na jakość śpiewu godzin kanonicznych wykonywanego przez wikariuszy: kapituła winna troszczyć się o właściwe spełnianie całokształtu obowiązków przez kolegium wikariuszy.

Skarbiec kapitulny, nad którym piecza pozostawia wiele do życzenia, powinien być uporządkowany i należycie strzeżony. Zabrane zeń przez niektórych kanoników cenne paramenty mają być zwrócone w terminie półrocznym. Polecenie uporządkowania i zwrotu rzeczy odnosiło się także do archiwum kapitulnego, za prowadzenie którego odpowiedzialność spoczywała na prałacie — kanclerzu. Biskup nakazał w szczególności uporządkowanie przezeń, wraz z pomocą przybranych sobie pomocników, dokumentów zawierających przywileje powszechne i partykularne, dawne i aktualne, zarówno kościoła katedralnego, jak i innych świątyń oraz miejsc pobożnych, nadane przez królów, książąt mazowieckich, czy też przez Stolicę Apostolską. To samo polecenie odnosiło się również

do wszelkich innych pism i książek przechowywanych w archiwum. Zaprowadzeniu porządku miało posłużyć sporządzenie nowego inwentarza zawartości archiwum i skonfrontowanie go ze starym spisem. To, czego brakowało z tego ostatniego, należało odnotować powiadamiając o tym biskupa, który miał wszcząć dochodzenie celem wykrycia sprawców zaginięcia dawnych dokumentów czy książek. W przyszłości zabrania się wypożyczania czegokolwiek z archiwum bez zgody kapituły.

W świątyni katedralnej powinno być wykonane staraniem kapituły marmurowe baptysterium, okrywane odpowiednim welonem i utrzymywane w czystości przez zakrystiana.

Omówiony dekret reformacyjny (powizytacyjny) dla kapituły katedralnej, pierwszy z wydanych przez nowego rządcę diecezji świadczy o znacznym zorientowaniu się Załuskiego w potrzebach katedry i jej kapituły. Główny nacisk został położony na należyte spełnianie kultu Bożego i właściwe funkcjonowanie świątyni, jak również korporacji kanonickiej. Nieobce były przy tym wizytatorowi sprawy majątkowe, potraktowane jednak we właściwych proporcjach w stosunku do tych pierwszych.¹⁸

Także 4 maja 1693 r. biskup Załuski dokonał wizytacji kościoła kolegiackiego św. Michała i jego kapituły w mieście biskupim.¹⁹ Brak jednak w materiale źródłowym odnośnego dekretu reformacyjnego.

PRZYPISY

¹ Na temat kapituły katedralnej w Płocku do 1590 r. zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku XII—XVI w. Studium z dziejów organizacji prawnej kapituł polskich*, Płock 1979.

² Zob. tenże, *Obsada biskupstwa płockiego w 1692 r. z nominacji Jana III Sobieskiego*, «Notatki Płockie» 1/110 (1982) s. 20.

³ Archiwum Diecezji Płockiej (odtąd:), *Episcopalia* (odtąd: Ep.) 46, k. 49—53v.

⁴ *Tamże*, k. 19v—21v.

⁵ *Tamże*, k. 47v—48v.

⁶ *Tamże*, k. 119v—121v.

⁷ W tym okresie istniało w kapitule 9 prebend prałackich i 24 kanonickich. Poza tym istniały 3 kanonie gracyjne. Zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, jw., s. 86—90.

⁸ ADP, Ep. 46, k. 121.

⁹ *Tamże*, k. 121v—125.

¹⁰ *Tamże*, k. 122 (p. 2).

¹¹ Zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, jw., s. 154—158.

¹² Sumy te miał egzekwować prokurator kapituły, *tamże*; ADP, Ep. 46, k. 122v (p. 8).

¹³ W opisie należało uwzględnić obszar każdej wsi, jej granice, przynoszony dochód oraz ciążące zobowiązania, *tamże*, (p. 7).

¹⁴ Biskup powołał się tutaj na przykład dany członkom kapituły, gdy chodzi o biskupie dobra stołowe, *tamże*, k. 123 (p. 12).

¹⁵ „[...] nunc autem, sicuti in actu visitationis comperitur, pecora inconvenientur aluntur in ea [...]”, *tamże*, k. 123v (p. 14).

¹⁶ Był nim Franciszek Prażmowski.

¹⁷ Zob. statut z 1581 r., ADP, *Compendium statutorum* [...] 1777 an., k. 44.

¹⁸ Por. analogiczny dekret reformacyjny arcybiskupa Marcina Lubińskiego wydany w 1644 r. dla kapituły gnieźnieńskiej, S. Librowski, *Statuty kapituły metropolitalnej w Gnieźnie. Dekrety reformacyjne i ordynacje biskupów z lat 1613—1810*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 41 (1980) s. 303—307, oraz nieco późniejszy dekret reformacyjny dla tejże kapituły pochodzący od arcybiskupa Stanisława Szembeka z 1713 r., *tamże*, s. 307—327.

¹⁹ ADP, Ep. 46, k. 54—57v.